

Кузьменко Олександр Юрійович

студент

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

РОЗВИТОК РЕСПУБЛІКАНСЬКОЇ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

***Анотація.** Досліджено історію становлення сучасної республіканської форми правління. Розглянуті різні види існування сучасної республіки. Проаналізовано функції та повноваження різних представників державної влади у республіці.*

***Ключові слова:** форма правління, державна влада, конституція, республіка, президентська та парламентська республіка, функції влади.*

Постановка проблеми. Форма правління чи спосіб організації верховної влади в державі, співвідношення вищих органів державної влади між собою, особливості їх формування є провідним елементом форми держави. Вона відображає конфігурацію вищих органів державної влади, відповідає на запитання про те, як загальні функції держави щодо управління суспільними справами розподіляються між ними, яким чином формуються вищі органи державної влади і через які інститути суверенна воля народу втілюється в життя. Власне, кожна держава є у цьому аспекті унікальною. Сама ж категорія "форма державного правління" дістала поширення в науці після унормування в 1772 р. у Швеції в акті, який визначав порядок

організації вищих органів державної влади і мав назву *Regirungsform* – «Форма правління». Пізніше, в 1809 р., таку саму назву отримав один із чотирьох основних законів, що становить Конституцію Швеції. Згодом форма правління була унормована в окремих статтях і розділах Конституції Норвегії 1814 р., Конституції Португалії 1826 р., Конституції Саксонії 1831 р., Конституції Франції та інших країн [1, с. 124–125]. Зазначене зумовило запровадження цієї категорії в науковий обіг та її ретельне дослідження. Розвитку наукових знань про форму державного правління сприяв і її генезис та практика реалізації, утвердження нових типів і видів.

Мета роботи. Дослідити історію становлення сучасної республіканської форми правління. Розглянути різноманітні види існування республіки від історії становлення до її сучасних моделей. Проаналізовано функції та повноваження різних представників державної влади у моделях республік у зарубіжних країнах.

Виклад основного матеріалу. Хвиля буржуазно-демократичних революцій у Європі та війн за незалежність в Америці в кінці XVIII-XIX ст. відкрили унікальну можливість апробувати вчення про форми державного правління в державному управлінні багатьох країн світу та виявити, що найактуальнішими формами державного правління стали монархії та республіки, що набирали сили. При цьому, якщо для країн Європи (Бельгія, Велика Британія, Польща, Франція, Швейцарія та інші) визначальним став державотворчий концепт конституційного парламентаризму, то для новоутворених держав Американського континенту (Болівія, Венесуела, Мексика, США, Уругвай) актуальним виявився концепт сильної президентської влади, зумовлений необхідністю розробки такої моделі державної влади і управління, яка б давала змогу ефективно суперничати із колишніми метрополіями і протистояти їх відвертим і прихованим

прибічників всередині держав. Власне, саме похідні від них типи державного управління залишаються першими історично сформованими типами державного управління. Ідеться про монархічний і республіканський типи державного управління.

Новий виток свого розвитку отримала саме республіканська форма правління. Термін «республіка» (лат. Res publica – спільна справа) постав ще в античні часи, однак, відображаючи «немонархічність» тієї чи ін. держави, тривалий час його змістове наповнення було різним. Республіканська форма правління сформувалася ще в Афінській і Римській державах, в яких висока роль належала народним зборам, однак обсяг поняття «народ» сприймався вузько. У феодальні часи республіки зустрічаються рідко: в італійських містах-державах (Венеція, Генуя), німецьких містах-державах (Гамбург, Бремен). Однією з найбільших свого часу виступала Республіка Сполучених Провінцій Нідерландів (1581–1795).

«Перероджена» республіка XVIII-XIX ст. мала два основних різновиди: парламентська та президентська, а згодом з'явився й третій – змішана республіка.

Родоначальником та класичною моделлю президентської форми правління є США. Вона передбачає наявність лідера, котрий обирається всенародно і, спираючись на підтримку виборців, формує і здійснює державну політику під свою відповідальність. Президент уособлює всю виконавчу владу. Всі інші виконавчі органи розглядаються не більше як агенти глави держави, яким доручено здійснювати управління у певній сфері суспільного життя. Посада Прем'єр-міністра або взагалі відсутня (як у США) або зведена до рівня «адміністративного» прем'єра (як у Бразилії чи Аргентині). Як противага сильній владі у США ефективно функціонує сильне громадянське суспільство — близько 70 % громадян є членами тієї чи іншої

корпорації. Гарантією від узурпації влади в президентській республіці слугують й політичні традиції, насамперед — стабільна партійна система. За Конституцією США кожна влада за такої моделі правління нібито існує окремо. Проте «подвійна демократична легітимність» [2, с. 49] у випадку розбіжності позиції президента і парламенту породжує проблеми. Тому цілісність управління за такої моделі забезпечується високим рівнем взаємозалежності органів влади, для чого «жорсткий» поділ державної влади доповнюється системою стримувань і противаг, покликаною забезпечити як самостійність, так і взаємодію законодавчої та виконавчої гілок державної влади. Це призводить до «маятникової» зміни в державному механізмі домінування глави держави домінуванням парламенту. Проте недоліки цієї конституційної моделі правління в США нівелюються розвиненою судовою практикою і прагматичним раціоналізмом політиків. Іншою характерною рисою президентської республіки є персоніфікованість інституту президента. Особа, яка обіймає посаду президента, наділяється поряд із функціями глави виконавчої влади і низкою повноважень, що характеризують її як представника усієї нації. У. Тафт так характеризує це становище: «В очах народу президент — це живе втілення влади як такої. От чому суспільство покладає саме на нього відповідальність за будь-яку дію або бездіяльність» [3, с. 414].

Парламентська республіка — це надбання європейського конституціоналізму. Тому вона може існувати лише за наявності тривалого досвіду функціонування представницьких установ, усталеної багатопартійності, розмежування «реальних» і «номінальних» повноважень вищих органів держави та посадових осіб тощо. Така модель передбачає високий рівень політичної та правової свідомості, міцну «політичну пам'ять» суспільства, що унеможлиблює відверте маніпулювання суспільною думкою

з боку лідерів політичних партій. Вона передбачає роль глави держави не як керманіча, а насамперед як символу єдності нації, авторитетного гаранта неухильного дотримання усіма політичними гравцями вимог конституції. Нарешті, парламентарна республіка спирається на найголовніше — уряд — політично структурований представницький орган, що діє в умовах повної прозорості за чіткими, формалізованими юридичними процедурами. За інших умов парламентська республіка може бути вкрай нестабільною. Відомо, що після закінчення Другої світової війни в Італії змінилось близько 60 урядів. Порівняння наведених характеристик зі станом речей і можливостями підтримання політичної стабільності в Україні дає підстави для сумного висновку — до парламентарної республіки ми поки що не готові.

До певного часу змішані республіки не вирізнялися цілісністю і кваліфікувались нетиповими (неправильними) [4, с. 544]. Визнання нового виду республіки пов'язують із становленням форми державного правління Франції за Конституцією 1958 р. Проте створення цієї моделі спиралося на певний накопичений до того часу досвід європейських країн. І хоча інколи історичним «прародичем» змішаної президентсько-парламентської республіки вважають Німеччину, яка закріпила певні риси цієї моделі у Веймарській Конституції від 31 липня 1919 р. [5, с. 121], слід зазначити, що вперше вона була конституційована у Фінляндії 17 липня 1919 р. [6, с. 19] Проте остання спроба запозичення американського державотворчого досвіду й поєднання позитивних властивостей президентської і парламентської республік була здійснена без урахування політичної ситуації в країні. Як результат — ґрунтовні конституційні перетворення в 70-х роках та істотне реформування конституції в 90-х роках ХХ ст. призвели до переходу Фінляндії від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської республіки [7, с. 703]. Через нетривалий досвід апробації

нової державно-владної конструкції не стала класичним зразком президентсько-парламентської форми державного правління і Німеччина за Конституцією 1919 р. Відроджена після Другої світової війни Німеччина не повернулася до президентсько-парламентської моделі, обравши парламентську форму республіканського правління. Французи ж, навпаки, відмовилися від парламентської Четвертої Республіки (1946–1958 рр.), скасували Конституцію 1946 р. і прийняли іншу, яка закріпила і нову конструкцію влади. Причина в тому, що парламентська форма державного правління не змогла запобігти урядовим кризам, які стали хронічними. До березня 1958 р. уряд Ф. Кайяра був двадцятим з моменту встановлення Четвертої Республіки, а створення монолітної політичної більшості, здатної утворити стабільний уряд, у той період було неможливим. Безпосереднім приводом для перетворень стали події в Алжирі — колишній французькій колонії, загроза громадянської війни назривала й у Франції. Праві й центристські партії в парламенті домоглися передачі всієї повноти державної влади Шарлю де Голлю. Розроблений проект Конституції було передано на загальнонаціональний референдум і 28 вересня 1958 р. схвалено більшістю виборців [8, с. 41-43].

Характерною особливістю функціонування змішаної республіки є те, що глава держави виступає насамперед як арбітр, зазвичай забезпечуючи узгоджену діяльність державних органів, що сьогодні є вкрай важливим для подальшого демократичного розвитку України. На допомогу йому в прийнятті найважливіших державних рішень у країнах з парламентсько-президентським правлінням створюється консультативний орган, до складу якого можуть входити представники різних гілок державної влади і органів самоврядування, відомі державні діячі, що сприяє прийняттю главою держави більш виважених рішень. Необхідність створення консультативного органу

при президентові для надання йому допомоги при здійсненні ним своїх арбітражних функцій підтверджує досвід деяких західноєвропейських країн (наприклад, Ірландії, Португалії).

Із цього приводу, спираючись на досвід П'ятої Республіки у Франції, досить влучно зазначив Ж.-П. Жаке: «...Розпуск, точніше, загроза розпуску, є одним з елементів стабільності Уряду у П'ятій Республіці. Зрозуміло, його стабільність багато в чому залежить від виборчої системи, яка дозволяє створювати урядову більшість. Однак ця більшість розколота... або є відносною... страх перед розпуском може змусити парламентарів вести себе так, щоб уникнути небезпечних ситуацій, що загрожують урядовій стабільності; страх перед розпуском є початком "здорового глузду"» [9, с. 286].

Висновок. Зазначені тренди трансформації форми державного правління справляють вплив на розробку ефективної для України моделі державного управління, яка буде адекватною декларованій у Конституції України парламентсько-президентській формі державного правління. На мою думку, її основними ознаками і властивостями мають стати: – формування чіткої, перспективної, науково обґрунтованої, проєвропейської доктрини державного управління в Україні, яка б відповідала викликам і загрозам, що нині стоять перед Україною, та її зобов'язанням, що випливають зі змісту Угоди про асоціацію України і ЄС.

Література

1. Процюк І. В. Поділ державної влади в умовах різних форм державного правління : монографія / І. В. Процюк. Х. : Право, 2012. 584 с.
2. Линц Х. Дж. Достоинства парламентаризма // Пределы власти. 1994. № 2. С. 49.

3. Шлезингер А. М. (мл.) Циклы американской истории / Пер. з англ. Терехова В. И. М., 1992. 643 с.
4. Мухаев Р. Т. Теория государства и права: Учебник для вузов. 2-е изд. перераб. и доп. М., 2005. 544 с.
5. Сарторі Дж. Порівняльна конституційна інженерія: Дослідження структур, мотивів і результатів: Пер. з 2-го англ. вид. К., 2001. С. 121;
6. Моргунова М. А. Государственное право Финляндии: Монографія. М., 2005. С. 19.
7. Правовые системы стран мира: Энцикл. справочник / Отв. ред. А. Я. Сухарев. 2-е изд., измен. и доп. М., 2001. С. 703.
8. Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Европейский Союз, США, Япония, Индия: Учеб. пособие / Сост. сб., пер., авт. введ. и вступ. ст. В. В. Маклаков. – 5-е изд., перераб. и доп. М., 2006. С. 41–43.
9. Жакке Ж.-П. Конституционное право и политические институты / Пер. с фр. В. В. Маклакова. М., 2002. С. 286.